 <https://doi.org/10.30563/turklad779335>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Çeviri / Translation
Geliş Tarihi / Received date : 11.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted date : 24.02.2021
Yayın Tarihi / Date published : 20.12.2021

Atıf / Citation

Camalzadə, M. (2021). Dəlilik Səhrası (Çev. Günel Orucova). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 5. Cilt, 2. Sayı, 391-401.

DƏLİLİK SƏHRASI

Madness Desert

**MƏHƏMMƏDƏLİ CAMALZADƏ
ÇEVİREN: GÜNEL ORUCOVA¹**

Xülasə

Seyid Məhəmmədəli Camalzadə İranın böyük yazıçılarından biri olmaqla yanaşı, elmi tədqiqat, tərcümə, tarix, tənqid və bir çox digər sahələrdə qələmini sınaşıdır. O, “یکی بود و یکی نبود” hekayəsi ilə fars ədəbiyyatında və hekayə janrında yeni üslubun və yeni məktəbin bünövrəsini qoymuşdur. Onu yeni fars nəsrinin yaradıcısı hesab edirlər. Məhsuldar fəaliyyət dövrü ərzində bir çox əsərlərin müəllifi olsa da, bir neçə on illər bu əsərlər çap olunmamışdır. Sonrakı illər Tehran Universitetinin və bir sıra alimlərin səyi nəticəsində Seyid Məhəmmədəli Camalzadənin əsərləri kitab halına salınır və çap olunur.

“Dəlilik səhrası” (دشت جنون) 2010-cu ildə Əli Dehbaşinin hazırladığı “Məhəmmədəli Camalzadənin seçilmiş əsərləri” adlı topluda müəllifdən təqdim olunan iki romandan biri şəklində yer almışdır və ilk dəfədir Azərbaycan dilinə tərcümə olunur. “Dəlilik səhrası” psixoloji roman hesab oluna bilər. Oxucuya yazının insan ruhuna nə dərəcədə bələd olması dərhal bəlli olur. Müxtəlif insan taleləri, cəmiyyətdəki bərabərsizlik, haqsızlıq kimi motivlərin xüsusi vurğulandığı fonda təqdim olunur, bu çətinliklər qarşısında insan ruhunun necə əzildiyi və yox olduğu son dərəcədə gözəl üslubla çatdırılır. Roman həm də Camalzadənin dilçilik, ədəbiyyat, sosiologiya ilə bağlı dərin biliklərini nümayiş etdirir.

Açar sözlər: Camalzadə, Dəlilik səhrası, Rəhim.

¹ Dr., Azərbaycan Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Bakı/AZERBAIJAN

El-mek: guneloruji@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0637-5818>

Abstract

Sayid Muhammedali Jamalzadeh, apart from being one of the greatest writers of Iran, was succeeded in different science fields such as investigation, translation, history, and critique. He laid the foundation of new style and new school in story genre by writing “یکی بود یکی نبود” (once upon a time). Jamalzadeh is considered to be the creator of new persian prose. Despite he had undergone from productive writing period, his works were not published for decades. Only as a result of several scholars’ and Tehran University employees’ attempts, Sayid Muhammedali Jamalzadeh’s works were published in the upcoming years.

One of the two novels given in “Muhammedali Jamalzadeh’s selected works” (2010) edited by Ali Dehbashi, “Madness Desert” (دشت جنون) is being translated into Azerbaijanian language for the first time. “Madness Desert” is a psychological novel and allows the reader feel the author’s awareness of human soul immediately. Many different lives are described in the underlined frame of the inequality and injustice. Author figures out how human soul is being established and destroyed by facing these difficulties. In addition, novel also reveals the deepest knowledge of Jamalzadeh in various fields like linguistics, literature and sociology.

Keywords: Jamalzadeh, Madness desert, Rahim.

Rəhimin otağı geniş eyvanın ortasında, digər bir neçə otağın arasında yerləşirdi. Ona bəzən etdiyim ziyarətlərim əsnasında həmin otaqda yerləşdirilmiş digər dörd nəfər xəstə ilə də tanış olmuşdum və artıq salaməleykümümüz var idi.

Onlardan biri pambıq təmizləyən Ruhulla adlı gənc idi. Səbzəvardan idi. Deyirdilər ki, o, beş ay bundan əvvəl öz pambıq təmizləyən yayı ilə birlikdə Səbzəvardan Tehrana piyada gəlmiş və iki ay ərzində bütün işi paytaxt küçələrində evsiz-eşiksiz veyillənməkdən ibarət imiş. Gözü səmada bir buluda sataşan kimi öz dəli aləmində onu pambığa oxşadır, mahnı oxuya-oxuya pambığı didməklə məşğul olurmuş. Sonunda polis məmurları ondan xəbərdar olurlar və məlum olur ki, ev-eşiyi, işi, kimi-kimsəsi yoxdur. Əksər vaxtlar isə iki-üç gün ərzində ümumiyyətlə ac qalır. İstər-istəməz onu dəlixanaya aparıb, orada yerləşdirirlər.

Ruhulla xoşsimalı, çox nəcib, mehriban bir gənc idi. Baxmayaraq ki, çox vaxt dilinin altında öz-özünə danışardı, heç vaxt başqalarının söhbətinə qoşulmaz və heç kimin sözüne cavab verməzdi. Sanki bu dünyada onun üçün özündən və düşüncələrindən başqa heç nə mövcud deyildi, sanki onun heyranedicilə gözləri göyün layları, bulud xırmanı, pambıq təmizləyən yayı və toxmağından başqa heç nə görmürdü. Qulaqları həmişə yarıya qədər parıldayan saçları ilə və köhnə, yağış-qar görmüş keçə papağın altında örtülü olurdu. Özünün bəm, mülayim, ürəkoxşayan səsinə başqa heç bir səs eşitmirdi. Səma açıq olanda üz-gözünü yuyar, səhəngini arxın suyu ilə doldurar və eyvanın altında yerləşən otağın önünü, müəyyən qədər də eyvanın gillə-samanla suvarılmış divarlarını suluyardı. Daha sonra ayağa durar, otağın girişinin önündə gözlərini səmaya dikər, asta-asta və eyni temple bədənini soldan-sağa, sağdan-sola yellədir, dodaqaltı mahnı oxumağa başlayar, saatlarla gedib-gələnələrə etina etmədən yayının təmiri ilə məşğul olardı. Köhnə yayı dəccalın eşşəyinin palanı rolunda idi. Hər gün səhərdən axşama kimi onunla qurdalanırdı və səhəri gün simi qopmuş, taxtası cırıq-cırıq və qundağı aralanmış olurdu.

Ruhullanın kefi səmanın küncündə bir parça bulud görəndə kök olurdu, o dəqiqə şadlıq, sevinc əlamətləri üzündə görünürdü. Cisminə yeni ruh verilmiş kimi şalvarının bağını yuxarı çəkər və pəhləvanlar kimi yarı şəkildə oturur, qaşlarını çatıb pambıq təmizləyən yayını ovcuna alar, öz tutqun, həzin səsinə kaman teli ilə həmahəng edərək pambıq yığmağa başlayardı.

Oxumağa bir qayda olaraq haradan gəldiyi və hansı lətif təbdən yarandığı məlum olmasa da, İran ərazisində hər kəsin dilində əzbər olan bu ürəyəyatan nəğmədən başlayardı:

Dünən ki yağış yağdı,
Yarım küçənin ağzına gəldi.
Qanı damladı bağçaya,
Oradan bir dəstə gül bitdi.
İstədim gülü dərim,

Pır-pır edib yoxa çıxdı.

Adətən bu beytləri əvvəl bir neçə dəfə təkrar edirdi, daha sonra eyni vəzn və qafiyə ilə özündən ona çoxlu beytlər əlavə edirdi. Bu beytlərin ya heç bir mənası olmurdu, ya da olurdusa da, onu yalnız ağılı başında olmayanlar və sükansız aqlın sahibləri başa düşürdülər. Bu beytlər onun özünün tufanlı düşüncələri və dəyişən fikirlərinə uyğun idi, biz ağıllı insanlar onları dərk etməkdə acizlik.

Ruhullanın otaq qonşusu Aştiyanın torpaq-mülk sahiblərindən olan təcrübəli bir kişi idi. Deyirdilər ki, bütün ömrünü mülkədarlığa, əkinə, su və torpaq işlərinə sərf etmişdi. Uzun illər boyu alqı-satqı, ticarət, icarə-kirayə işləri ilə məşğul olmuş və bu yolla böyük sərvət yığmışdı, lakin iki il yarım bundan əvvəl dəhşətli sel həmin əraziləri viran etmiş, bu kişinin də varı-yoxu abad kəndlər ilə birlikdə məhv olmuş, arvadı, bir bacısı, iki qızı və bir oğlu gözünün qabağında can vermişlər. Özü isə möcüzə və Allahın lütfü sayəsində canını qurtara bilmişdi. Elə o vaxtdan fikri dağınıq olarmış, hətta o dərəcəyə çatmışdı ki, gözü kimə sataşsaydı, öz kəndliləri və işçiləri olduğunu zənn edərdi. Xəstəliyi vaxt keçdikdə şiddətlənirdi. Bu kişi o dərəcədə insanlara qarşı pis rəftar etməyə başlamış, doğma-ögeylə pis davranarmış ki, tanış-bilişi onu məcburən Tehrana gətirmiş və dəlixanaya tapşırırmışdı.

Orada da adət elədiyi üzrə hamıya ağa-rəiyyət münasibəti bəslədiyindən adını “Ağa” qoymuşdular. Ağanın arıq və qırıxmış, hissə verilmiş sifəti uzun, enli burun və qalın qaşları, həmişəki xumar gözləri qəbrin dibində yanan iki lampa kimi göz yuvalarında donuq və kədərli işıq saçaraq hərəkətdə idi. Xüsusilə o çürümüş saqqalı və ağ-qara, parlaq, mərdanə bıığı iki tülkü quyruğu kimi qara burun dəliklərinin iki tərəfindən sallanırdı, baxmayaraq ki, qəbirdəki ilk gecədən daha iyirənc və yeddi illik sirkədən daha turş idi, hazırkı vəziyyətdə qətilik və böyüklük ifadə edirdi və onun keçmiş şanının, məqamının göstəricisi idi.

Ağa öz köhnə adəti üzrə dəlixanada gecə-gündüzünü hesab-kitabla keçirərdi. Yuxudan durar-durmaz namazını qılar, dərhal döşəkcə, dəftər, yonan, kitab, qələmqabı və çötkəsini götürər, aydın bir guşədə, özünəməxsus yerdə qaş-qabaqla döşəkçəsinin üzərində iki dizi üstə oturur, sonra saatının qara bağından asılmış balaca qələmyonanla bir müddət dırnaqlarını təmizləyər, bozarmış eynəyini diqqətlə qabından çıxarar, gözüne taxar və dördgöz qurd kimi öz xəyali işlərinin və hesablarının yoxlanışı, qeydiyyatı ilə məşğul olardı. Onun uydurma aləmində hər gün yüzlərlə rəiyyət, kəndxuda, mübaşir, anbar sahibləri, tacirlər, tərəvəzçilər, çobanlar, dəyirmançılar, baytarlar, taxta ticarətçiləri, vergi ödəyənlərin hər biri öz adları, onlara məxsus məlumatlar ilə birlikdə ağanın yüksək məqamının önündən keçər, hörmətlə hesabat verər və öz problemlərini ərz edərdilər. Ağa onların hər birinin məsələsini həll edər, hesabları bir-bir hazırlayar və hər birinə adına, vəzifəsinə uyğun olan dil və üslubda – bəzən onların adı ilə, bəzən isə mehribancasına, əzizləyərək cavab verərdi. Hər saatbaşı yüzlərlə qəbz, siyahı, sənəd, kvitansiya alınır verilir.

Ağanın gözünün mənə sataşdığı ilk günü heç vaxt unutmam. Onun keçmişindən ümumiyyətlə xəbərsiz olduğum üçün, o sakitliyi, vüqarı, hörmət-izzəti, yazıb-oxumaqla məşğul olduğunu görüb elə bilirdim ki, dəlixananın rəislərindəndir. Buna görə ədəblə salam verdim. Başımı qəzəblə qaldırdı, eynəyini çıxartdı və birbaşa məni danlamağa, acılamağa başladı ki, özün kimi qədərbilməz adam yoxdur. Allah sənə bir damcı insaf verməyib, abır-həyanı, insaniyyəti çiyənəyib udmusan, əgər sənə və sənə kimilərə bir daha rəhm eləsəm, ondan sonra mənə nə olursa, deməli əcəb olur. Xarab Şərifabad kəndinin küncündə ayaqyalın, lüt, bit-birənin içərisində ölürdün, qarnın acından elə quruldayırdı ki, səsi buraya gəlirdi, yalnız Allah xətrinə qolundan tutub qaldırdım. Özümün ən abad mülklərindən birini verdim, ev, iş verdim, özümdən sənə bel, külüng, inək, kotan verdim. Həmişəlik çörək verdim. Qışda titrəyə-titrəyə, ağlaya-ağlaya gəldin ki, kömürüm və kömür tozum yoxdur, kəndxuda Şabana tapşırıdım öz hesabıma sənə kömür, toz göndərsin. Elə ki, dərinin altı sulandı, qarnın doydu, ətləndin, dünyanı tamam unuttun. Biz əcəb axmaq olmuşuq ki, elə bilmişik siz özünüzü alim kimi göstərən nadanlar və kasıb-kusublar haqq-hesab əhlisiniz, kiminsə çörəyini-duzunu dadandan sonra vicdan xətrinə də olsa, onu aldatmazsınız və kələk gəlməzsiz. Kiməsə söz verəndə, şah damarınızı da kəssələr, sözünüzdən dönməzsiz, indi görürəm ki, bizim zənn etdiyimiz hər şey səhv imiş. Sizin də indiki adamlar kimi ipinizin üstünə odun yığmaq olmaz. Həqiqətən mənim payımı əcəb verdin.

O haqq sənin atanın saqqalına və ananın saçına layıqdır. Mən taleyin acı-şirini çox dadmışam, lakin heç vaxt sən kimi simasız adam görməmişəm. Əgər bir də belə səhv eləsəm, əlimə damğa vursunlar. İsnmədik istisinə, kor olduq tüstüsünə. İndi bu düşüncəsiz kişi hər saatbaşı gəlir boş-boş danışır və məndən quş südü, insan ruhu istəyir, iki ayağını bir pəpüşə dirəyib ki, illah və billah mənə bir hissə torpaq verməlisən, ya da ki, gedirəm rəiyyət başçısının torpağında rəiyyət olam. Rədd ol get, bir daha gözüm o bədbəxt və pis sifətini görməsin. Əgər bundan sonra siz özünü bilməyənlərin üzünə tüpürsəm, mənə lənət olsun. Şeytan deyir ki, göstəriş verim, elə burada gözümün önündə səni yıxıb ayağının altına nar çubuğu ilə o qədər vursunlar ki, dırnaqların tökülsün, bir də rəiyyət başçısının evinin yolunu tuta bilməyəsən.

Əvvəlcə bir müddət bu söyüş və təhqir selinin qarşısında donub qaldım və bilmədim nə edim. Çox təəccüblənmişdim ki, aman Allah bu utanmaz, qorxusuz, həyasız kişicik mənim canımdan nə istəyir. Görəsən gəvəzəlik dərmanı içib, ya quduz it onu dişləyib ki, bir saatdır görüb-tanımadan mən yazığın əl-ayağına düşüb, gözüni yumub ağzını açıb mənim ata-anamı gorunda fırladır. Yaradandan, Tanrıdan həya eləmir?

Çox qəzəblənmişdim, ağzımı açdım bu pislik nümunəsinə və onun ətrafındakılara başa salım ki, söyüş və həyatsızlıq meydanında ondan geri qalmırıq, lakin baş verənlərə şahid olan tibb bacıları və onu tanıyan digər şəxslər əvvəlcə işarə ilə, daha sonra isə birbaşa mənə çatdırdılar ki, zati-ali dəlilərlə aləminin ən sadıq üzvlərindən və dəlixananın daimi tərki-dünyələrindəndir. Dedikləri və hərəkətləri fikrinin dağınıqlığı və dəlilikdən irəli gəlir, yoxsa zati-murdarlıq və alçaq təbiətliliklə əlaqəli deyil, ona görə də əsəbləşməyə, əvəz çıxmağa, intiqam almağa ehtiyac yoxdur.

Elə ki bu yad insanların da bütün o səs-küylərinin, özünə arxayınlıqlarının ağıllarının tərəzi daşları ilə düz gəlmədiyini, həmin o məxluqlar tayfasından olduqlarını başa düşdüm, hirsim soyudu və bütün o atəşli bəyanatlar, təhqiramiz danlaqlara rəhm, ürək yangısından gələn bir təbəssüm ilə cavab verdim. Biçarəni həmin həyəcanlı və özündən çıxmış vəziyyətdə qoyub Rəhimin otağına daxil oldum.

Dəlixanada qalmaq Rəhimin vəziyyətini yaxşılaşdırmadı, hətta ümumilikdə onun fikirlərinin dağınıqlığını daha da artırdı. İndi o qəmgin əhvalın necəliyindən ətraflı danışsın siz başınızı ağrıtmayın istəmirəm, təkcə onu deyim ki, bu hiyləgər ədədlər və rəqəmlər yetişmiş meyvənin içərisinə yol tapmış qurd kimi onun beyninin layları arasında yuva qurmuş və gecə-gündüz bu taleyin ağır zərbəsini almış gəncin əsəblərini və baş-beynini gəmirir, özü üçün yol açır, atəş kimi irəliləyirdi. Yavaş-yavaş otağının bütün örtüyü başdan-başa müxtəlif xaçşəkilli xəttlər, qeydlərlə örtülmüşdü. Hamısı nəzm və nəsr şəklində tək rəqəmlərin müsbət xüsusiyyətlərindən, cüt rəqəmlərin mənfi cəhətlərindən, səhv və düz ədədlərin düzgün və xoşagəlməz davranışlarından bəhs edirdi. Get-gedə fikirlərinin burulğanına öz əvvəlki adlarını saxlayan “bir” və “iki” adlı aktyorlardan başqa yeni digər ədədlər də qədəm qoyurdular. Onun təxəyyül səhnəsi teatra bənzəyirdi, çoxsaylı rəqqaslar ayaqlarını yerə döyərək və rəqs edərək bir-bir sirr pərdəsinin arxasından çıxırdılar və digər aktyorlara qoşulurdular. Hər şeydən pisi “Zəbər və bəyyənə” adlı elm idi, Rəhim hərflərlə elm qurmuşdu və bu yeni kəşf dərd üstünə dərd qatırdı. Belə hal- əhval Rəhimin işini elə yerə gətirib çıxarmışdı ki, artıq dost-tanışa, hətta öz ata-anasına ən kiçik diqqət, qayğı göstərmirdi. Ziyarət günü dostlar və digər şəxslər Rəhimin ətrafına yığılıb zarafat edərək onun fikirlərindən kədər və qəm tozunu silməyə çalışsalar da, təəssüf ki, bütün təlaşları bihudə və nəticəsiz qalırdı. Rəhim heç kəsə diqqət yetirmirdi, bizim varlığımız və ya yoxluğumuzdan ümumiyyətlə xəbərsiz idi, öz ədəd və rəqəmlərinin əyri, dalğalı silsilələri ilə o qədər məşğul idi ki, həmin an qulağının dibində İsrailin borusunu da çalsaydılar, fikrini yayındıra bilməzdilər.

Bununla belə əvvəllər olduğu kimi Mirzə Əbdülhəmid və Şahbacı xanımın xətrinə hər həftə 3-4 dəfə onu görməyə gedər və hər dəfə onunla 1-2 saat keçirərdim, lakin Rəhimin mənim sözlərimə ümumiyyətlə qulaq asmadığını və varlığımı yoxluğumun onun üçün fərqi olmadığını görəndə, bəzən onun otağının küncündə elə ürəyim sıxılırdı ki, məcburən digər dəlillərin özlərini aparmağına tamaşa etməklə məşğul olurdum.

Ruhulla və Ağadan başqa eyvanın altında yerləşən otaqlarda daha iki nəfər var idi. Onlardan biri 32-37 yaşlı paytaxtın məşhur və hörmətli əyan ailələrindən biri olan Hidayətəli

xan idi. Bu gənc uzun illər boyu gözəl təhsil almaq üçün əziyyət çəkəndən, ada-hörmətə sahib olduğdan sonra son dərəcə ağıllı və həssas olduğu, xüsusilə tədqiqat, mütaliyəyə həddindən artıq vaxt ayırdığı üçün fikirlərində, xəyallarında sistemsizlik yaranır və 7-8 ay bundan əvvəl o da dəlixananın daimi üzvlərindən birinə çevrilir.

Hidayətəli xan yataqdan çox az hallarda enərdi, hətta nahar və şamı da yataqda yeyərdi.

Əlbəttə bu dəlixananın qaydalarına zidd idi, lakin bu gəncin yaxınlarından bəziləri ölkənin bir nömrəli adamlarından və son dərəcə mühüm vəzifə sahiblərindən olduğundan, necə deyərlər, arxası möhkəm yerə bağlı idi. Dəlixananın işçiləri zəmanəylə ayaqlaşaraq, xüsusilə də bu ədəbli və sevimli gəncin yeni yaranmış və müxtəlif həvəslərinin bütün qəribəliyinə baxmayaraq, heç kimə ziyan, əziyyət vermədiyini nəzərə alaraq onun nazı ilə oynayırdılar. Üstünə düşmürdülər, rəftarına, fikirlərinə etiraz etməkdən çəkinirdilər.

İlk vaxtlar məlum səbəblərdən onun qayğısına daha çox qaldıqlarına və onu görməyə gələnlərin sayının daha çox olduğuna görə dəlixanada etibarlı və məziyyəti nisbətən çox idi, lakin get-gedə ziyarətçilərin həvəsindən düşdüklərini və onu öz dağınıq fikirləri ilə Allaha tapşırıqlarını gördüklərindən, əvvəlki hörməti qalmamışdı. Bununla da, onu rahat, öz xəyalları ilə tək buraxmışdılar və heç kim ona baş qoşmurdu.

Hidayətəli xanın dəlixanada adını "Müsyö" qoymuşdular. Cılız və düzgün cüssəsi var idi. Saçları nisbətən boz idi, üzünün rəngi bitki dərmanları qəbul etməkdən uçmuş və farfor rənginə çevrilmişdi. Baxmayaraq ki, üz-gözündən daxilən və ruhən sağlam olduğunu hiss olunurdu, böyük və parlaq gözləri sanki ağılla ağılsızlıq döyüş meydanında daima müharibə edirdi. Qabarıq, sivri burnu, həssas, dar sifəti, uzun və arıq boynu ilə qartala oxşayırdı.

Müsyö səhərdən axşama qədər kəşmir şaldan olan pırtlaşlıq cübbəsi, qırmızı ipək şalvar altlığı, uzun, dağınıq saçları ilə qarnüstə yatağa uzanar və bütün diqqəti ilə kitab oxumağa qərq olardı.

Sanki bu gənc dünyaya kitab oxumaq üçün gəlmişdi. Fikirləri kitabların layları arasında son ana qədər fırlana, sürünə, burula bilən qırxağa bənzəyirdi. Çox az hallarda söhbət etməyinə baxmayaraq haqqında deyilənlərə əsasən özü öz adını "Kor bayquş" qoymuşdu və onun barəsində çox qəribə şeylər danışirdilər. Deyirdilər ki, hələ uşaq ikən təhsil almaq üçün xaricə getdiyindən başı yaxşı işləyirmiş, lakin daha sonra ona nə isə olmuşdu. Belə danışdırlar ki, yaşadığı evdə ev sahibinin inadla onun otağının divarından götürmək istəməyi bir divar saatının fasiləsiz tıq-tıq səsinə əsəbləşib intihar məqsədilə özünü çaya atmışdı. Əgər təsadüfən özlərini çatdırmayıb, onu xilas etməsəydilər, çoxdan ölmüşdü. Sonradan İrana qayıtmaq məqamında isə insan boyunda bir farfor gəlincik almış, böyük sandıqda özü ilə Tehrana gətirmiş, otağında pərdənin arxasında gizlətmiş və onunla eşqbazlıq edirmiş. Qısaca o qədər qəribə işlərlə məşğul imiş ki, onun əlindən təngə gəlib dəlixanaya göndərilər. Hidayətəli bir gün dəlixanada təsadüfən təhlükəli dəlillərin olduğu hissəyə düşür. Orada şüşə qırığı ilə qarnını kəsən və bağırsaqlarını çıxarıb onlarla oynayan, daha sonra isə öz qanı ilə qapı-divarlara rəsm çəkən bir dəli görür. Bu rəsm üç qırmızı xal və ya üç damla qan formasında imiş. Hidayətəli bu mənzərədən o qədər təsirlənir ki, elə həmin dəqiqədən qızdırması qalxır və getdikcə daha da şiddətləndiyi, təhlükəli hal aldığı üçün məcbur olurlar onu dəlixanadan çıxarıb evə gətirsinlər. Həkimlərin və tibb bacılarının köməyiylə yavaş-yavaş qızdırması azalır, lakin elə o vaxtdan başqa cür dəliliyə düşər olur, elə hər yerdə üç damcı qan görür. Valideynləri bu xəyallardan əl çəksin deyər səhərin ən məşhur və hörmətli ailələrindən birindən onun üçün arvad alırlar, lakin bəylə gəlinin tək qaldığı elə ilk gecədən Hidayətəli xan gəlinin qarışıq danışmasından, uydurma sözlərindən, bəsit açıqlamalarından o qədər iyənir ki, onu hələ heç yaxşı tanımadan gedir gecənin bir yarısı küçədən əlaqsiz bir qızı evə gətirib təzə gəlinə deyir ki, bu xanım bizim əziz qonağımızdır və gərək qalxasan ona qulluq etmək üçün lazım olan hər şeyi hazırlayasan. Gəlin də gecənin bir yarısı dayəsini çağırır, ağlaya-ağlaya, söyə-söyə atasının evinə qayıdır və iki gün sonra min bir biabırçılıq, rüsva ilə Hidayətəlidən boşanır.

Boşandıqdan bir müddət sonra Hidayətəli təsadüfən qələmqabının üstündə bir qız şəkli görür və bir qəlbədən min qəlbə o qıza aşiq olur. Bir müddət o qızı küçədə tapmaq ümidilə şəhərin dalanlarında veyillənir və ayaqqabısını köhnəldir. Ta ki bir gecə yarısı elə xəyal edir ki, o qızı artıq tapıb və evə gətirib. Özünün dediyinə əsasən istiqanlı, zeytun rəngli bir qız idi,

böyük, qara, türkmənlərə bənzər gözləri, arıq, ay kimi üzü, dar, ətli, yarı-açıq ağız, bitişik, dar, qaşları var imiş. Qız elə həmin gecə Hidayətəli xanın mənzilində ölür. Çarəsiz gənc qonşulara xəbər vermədən necə olursa-olsun, onun cəsədini şahzadə Əbdüləzimə aparır və Rey şəhərinin xarabalıqlarında onu dəfn edir. Elə həmin an torpağın altından köhnə bir güldən çıxır. Güldanın üzərində həmin qızın üzü həkk olunubmuş. Bu güldan bir müddət sonra sirli bir şəkildə yoxa çıxır və bu hadisə Hidayətəli xanın fikirlərini əvvəlkilərdən daha çox pərişan edir. Belə ki, günbəgün halı daha da pisləşir və elə gülməli və qəribə hərəkətlər edir ki, axırda onu yenidən dəlixanaya göndərməyə məcbur olurlar.

Qısaca deyim ki, qulağıma belə nağıllardan o qədər gəlib çatırdı ki, “Müsyö” ilə tanış olmağa mənə də rəğbət yaranır və nə qədər təhlükəli olursa olsun, onunla salaməleykümüm olmasını istəyirdim. Bir neçə dəfə bilə-bilə yavaşca, ayağımı sürüyə-sürüyə onun otağının qabağından keçdim. Hətta bir-iki dəfə risk edib müxtəlif bəhanələrlə onun otağına daxil oldum, yenə eyni qaydada qarnüstə yıxılmış və kitab dənizinə qər qalmışdu, mənə qətiyyətlə məhəl qoymadı, başını belə kitabdan qaldırmadı. Mən də öz-özümə dedim ki, həqiqətən özünü “kor bayquş” adlandırmaqda haqlıdır. Elə o vaxtdan elə utandım, özümü itirdim ki, bir daha onunla tanış olmaq həvəsindən düşdüm və ondan gələcək faydaya göz yumdum.

Kor bayquş

Bir müddət sonra bir gün Rəhimin otağında olanda cənab Müsyö həmin keçmiş xan cübbəsi ilə qəflətən otağa daxil oldu və başını aşağı endirərək özünü ədəblə təqdim etdi. Bir qədər üzrxahlıqdan sonra birbaşa dedi ki, eşitmişəm ki, siz ikiniz, bu dəlixanaya təyin olunmuş və sanki ağılmız bunlarınkindən az imiş kimi həkim, tibb bacısı, müdir, rəhbər adı ilə gecə-gündüz biz bədbəxtlərin canını boğaza yığan, bu ağıl kəm nadan ağıllılardan fərqlənirsiniz. Ona görə gəlmişəm bir az sizinlə dərdləşim, bəlkə ürəyim açıldı.

Rəhim yenə həmişəki kimi öz fikir və xəyalları ilə məşğul olduğundan söhbətə daxil olmadı, lakin mənim Müsyö ilə sözüüm dərhal tutdu və sanki 70 ildir eyni otağı paylaşanlar, hamam dostları kimi söhbətə girişdik. Hidayətəli xan çox ünsiyyətçi, xoşsöhbət, zərif, diqqətçi biri idi. Həyatımda fars dilini bu cür sadə və rəvan danışan birini görməmişdim. Söhbət zamanı o qədər mənalı və yerinəduşən terminlərdən, ürəyəyatan atalar sözlərindən, gözəl, duzlu küçə-bazar sözlərindən istifadə edirdi ki, adam söhbətinə doymurdu. Elə söhbətimizin başında gözlərini mənim gözlərimə dikib dedi ki, çox üzr istəyirəm, lakin əvvəldən sizə deyim ki, mənim dostlarımla bilməli olduğu qəribə bir xəstəliyim var, o da bundan ibarətdir ki, mənim adı söhbət zamanı diqqət çəkmək və ağıl vermək məqsədilə təmtəraqlı sözlərdən, elmi-texniki terminlərdən istifadə edən, özünü çəkən, daim elm-ədəb adamlarından misal gətirənlərdən yerli-dibli zəhləm gedir. Sizdən də xahiş edirəm, əgər sizin də belə adətiniz varsa, indidən deyən hesabımı götürüm, elə burada tanışlığımıza son verək və bir-birimizin başını ağrıtmayaq.

Yavaş-yavaş bir-birimizə öyrəşdik. Sonradan hər həftə ən azı bir neçə saat birlikdə keçirirdik. Elə ki Rəhimi görməyə gəldiyimi eşidirdi, çəkinmədən özünü çatdırırdı, birlikdə köhnə qarağac ağacının altına gedirdik, otların üstündə otururduq və söhbətə başlayırdıq. Bu gəncin söhbətləri o dərəcədə şirin və mənalı idi ki, həqiqətən adam doymurdu, lakin qəribin yadına Vətənin düşdüyü hallar da az olmurdu və Müsyönün fikri birdəfəlik başqa yerə gedirdi. Həmin məqamlarda buxar maşınının bütün hissələri hərəkətə gəlirdi və hər bir hissə özü üçün ayrıca hərəkət edirdi, ayaqlarını sanki dabanına kök atmışlar kimi tikiş maşınının çarxına bənzər hərəkətlərlə yerə vururdu. Belə və bədəninə aşağı hissəsi dairəvi hərəkətə gəlirdi. Sağ əli sürətlə havada farsca və fransızca sözlər yazmağa başlayırdı. Sol əlinin işarə barmağı şiş kimi dikəlirdi və sonra iynə kimi yerə sıxmağa başlayırdı. Belə məqamlarda bu ağıllı, sevimli adam kobud sözlər işlətməkdən çəkinmirdi. Sanki konkret bir şəxslə kəllə-kəlləyə gəlmiş kimi minlərlə sözü, zarafatı həmin adama ünvanlayırdı, ciddi görkəmlə elə sözlər danışırı ki, məlum olmurdu söyüşdü ya tərif. Məni hər şeydən çox təəccübləndirən bu idi ki, bu gülən gözləri olan gəncin dodaqlarına həmişə acı təbəssüm qonmuş olurdu.

Bir gün kefi kök olanda söhbət əsnasında dedim ki, indi ki, düşməndən sənə fayda gəlir, yəni burada asudə vaxtın var, nəyə görə başına gələnləri, fikirlərini yazmırsan, həm sənə üçün məşğuliyyət olar, həm də səndən gözəl bir yadigar olar. Dedi ki, o qədər boş-boş sözlər

yazmışam ki, əgər hamısını bir araya yığsam, beş Məsnəvi qədər olar. Hamısı yeyinti, ətriyyat məhsullarının kağızlarının üzərində, qəzetlərin kənarında, paketlərin arxasında, jurnalların cildlərinin üzərində və kitabların haşiyələrindədir. Kimin hövsələsi var onları bir araya yığsın? Həm biz öləndən sonra bizim uydurma yadigarımızın yer üzərində fırlanan bir dəstə mikrobun beynində qalıb qalmayacağına və ya bizim işlərimizdən başqalarının zövq alıb-almayacağına nə əhəmiyyəti var? Baxmayaraq ki, çox vaxt fikirləşirəm ki, ümumiyyətlə iki dəqiqəyə tanış olan, danışan adamların birbaşa, səmimi şəkildə bütün fikir və hisslərini bir-birlərinə deməyi mümkündür ya yox, lakin yenə də iki nəfərlik söhbətlərdən hər şeydən çox zövq alıram. Ona dedim ki, əlbəttə söhbət eləməyin öz yeri var, xüsusilə də sən kimi həmsöhbətlə. Sənin söhbətlərin mənim, o cümlədən hər kəs üçün son dərəcə faydalı və olduqca qulağayandır, lakin yenə də ola bilsin ki, yazdıqların kiminsə işinə yaradı və bu yolla insanlara və cəmiyyətə xidmət edə bilərsən.

Dedi ki, mənim cəmiyyətə xidmət etməkdən, əcnəbilər demiş social servisomanie dəliliyinə mübtəla olanlardan və bu cür şeylərdən zəhləm gedir. Həm də ki mən özümü gecələri nalə çəkən quşlardan daha avara və başını itirmiş biri kimi hiss edirəm. Bu halda başqalarına necə yol göstərə bilərəm? Bilmirəm bu məşhur şəri eşitmisən, ya yox?

Biri sual eylədi ki, yer üzündə

Kimdir yaxşılardan yaxşısı, ucalardan ucası?

Dedim yoxdur elə birisi, əgər isə olubsa,

Adını deməyəndir, saxlayandır gizlində.

Bundan əmin ol ki, bu dünyada ən gözəl şey sakitlikdir və insan quşlar kimi dəniz kənarında qol-qanad açıb tənha oturmalıdır.

Soruşdum ki, əgər belədirsə, niyə bütün bunları yazmışsan? Cavab verdi ki, əgər mən nə isə yazmışamsa, sadəcə yazmaq ehtiyacından irəli gəlir, çünki öz fikirlərimi öz varlığım, öz kölgəmlə əlaqələndirməyə ehtiyacım var idi. Başqa tərəfdən fikirləşirəm ki, ola bilsin bəlkə bu yolla özümü tanıyıram, çünki qorxuram sabah öləm və hələ də özümü tanımamış olum.

Bizim Müsyö ilə tanışlığımız get-gedə dostluğa çevrilirdi. Bir gün gördüm ki, böyük, bağlı bir qutu gətirdi və mənə tapşırıb dedi ki, bu da istədiyini yazılar. İndi görüm necə pambıq təmizləyən kişiyə bərabərsən və bu qarına-qarışıqlıqdan necə baş çıxardacaqsan.

Qutunu özümə evə apardım, otağın ortasında açdım və yerə tökdüm. Otağın səthinin səviyyəsi sanki bir ovuc qədər yüksəldi və köhnə əşyaların yığıldığı dükana oxşadı. Bir müddət gecə-gündüzümü anbarda saman tapmış qarışqa kimi bu kağız dalğaları arasında eşlənməklə, təkrar oxumaqla, yenilərinə tapmaqla keçirirdim. Həqiqətən uzaq bir məhşər idi, gərək səbrin olsun ki, o alt-üst olmuş sıx xırmanda sünbül yığımında olduğu kimi ayağını oradan çıxara-çıxara və yığa-yığa bir neçə addım qabağa gedə bilərsən. Bu yazılardan bir hissəsinin üzərində sanki aydın şəkildə dəlilik möhürü var idi, onun məqsədini və mənasını başa düşmək mənim kimi məlumatsız, yeni başlayan biri üçün qeyri-mümkün idi. Bəzi digər hissələrdə isə elə dərin mənalara və ürəyəyatan mövzulara rast gəldim ki, heyfim gəlirdi ki, onların bir hissəsini öz dəftərimə aydın şəkildə yazmayım. Budur o yazıdan nümunə üçün bir neçə cümlə yazıram:

Özünü “kor bayquş” adlandıran və dəlixanada Müsyö kimi məşhur olan Hidayətəli xanın yazılarından seçmələr:

“Həyatım o qədər qeyri-təbii, naməlum, inanılmaz gəlir ki, elə bilirəm, yazmaqda olduğum qələmin qabının üzərindəki təsviri sanki bir dəli, qərsiz rəssam çəkmişdir”.

“Həyatı boyu əldə etdiyim təcrübələrdən belə nəticəyə gəlmişəm ki, mənimlə başqaları arasında dərin, qorxulu uçurum vardır. Mən hələ yaşadığım bu dünyaya alışmamışam və hiss edirəm ki, dünya mənə görə yer deyil, bir dəstə həyasız, üzül, alçaq, satqın, başqalarını sui-istismar edən, gözüac, qəlbiac insanlar üçündür. Bu dünyaya layiq yaradılanlar yerin-göyün güclülərindən qəssab dükanının önündə durub bir tikə quyruq üçün atılıb-düşən ac it kimi dilənirlər və yaltaqlanırlar”.

“Mənim həyatımda həmişə eyni fəsildir, sanki həyatım soyuq və əbədi qaranlığa qərç olmuş bir yerdə keçib, halbuki bədənimdə bir şölə yanır və məni şam kimi əridir”.

“Mənim həyatımın otağının dörd divarı, fikirlərimin və həyatımın ətrafına çəkilmiş bu hasarın arasında şam kimi yavaş-yavaş əriyir. Yox, yanılıram, qazanın dibinə düşmüş kəsilmiş

təzə odun kimidir, bu odun kömürə çevrilsə də, hələ yanmayıb, sağ-salamat qalmış, lakin digərlərinin tüstüsündən boğulmuşdur”.

“O qədər ziddiyyətli şeylər görmüş, o qədər müxtəlif sözlər eşitmişəm, gözlərim o qədər müxtəlif əşyaların üzərinə kölgə salıb ki, artıq heç nəyə inanmıram. İndi açıq-aşkar həqiqətlərə də şübhə ilə yanaşıram. Bilmirəm ki, əgər indi gedib barmaqlarımı həyətimizin küncündə yerləşən həvəngdəstəyə vursam və ondan soruşsam ki, möhkəmsən ya yox və o mənə müsbət cavab versə, onun sözünə inanaram, ya inanmaram”.

“Həyat içərisində müxtəlif zindanlar olan böyük bir zindandır. Bəziləri zindanın divarına bir sima çəkirlər və öz başlarını onunla qatırlar. Bəziləri qaçmaq istəyir, ancaq əllərini boşuna yaralayır. Bəziləri matəm saxlayırlar, lakin əsas olan budur ki, gərək özümü özümüzü aldatmayaq, lakin elə bir vaxt çatır ki, özümüzü aldatmaqdan da yoruluruq”.

“Həyat gülməli bir nağıl, inanılmaz və axmaq bir məsəl deyildirmi? Mən öz nağılımı və əfsanəmi yazmırammı? Və hər bir nağıl nakam arzuların yalnız bir qaçış yolu deyildirmi? Qovuşmadığımız arzular. O arzular ki, hər məsəl yaradan onların öz dar, ona miras qalmış mənəviyyətinə uyğun olduğunu düşünür”.

“Bilmirəm bu dünyadan nə ümidimiz, nə gözləntimiz var. Bir ovuc əfsanə ilə özümüzü aldadırıq. Heç vaxt heç kim bizim fikrimizi soruşmur, həmişə məhkum olmuşuq və məhkumuq”.

“Həyat soyuqqanlıqla, etinasızlıqla hər kəsi öz maskası ilə qarşı-qarşıya gətirir. Sanki hər kəsin bir neçə maskası vardır. Bəziləri bu maskalardan yalnız birini daima işlədir, o da təbiidir ki, çirklənir, qırışır. Bu qisim insanlar qənaətcildirlər. Digər bir qisim isə öz maskalarını övladları üçün saxlayırlar. Bəziləri isə maskalarını daima dəyişirlər, lakin ahıl yaşlarına çatanda başa düşürlər ki, bu onların sonuncu maskalarıdır, tezliklə xarab olacaq və istifadə olunub sıradan çıxacaq. Bu zaman onların əsl və sonuncu siması maskanın arxasından çıxır”.

“Görəsən həqiqətən həyat varmıdır? Görəsən qeyri-real bir xəyaldən artığıyımı, dəhşətli kabusun nəticəsində yaranan bir ovuc kölgəyikmi və ya bir nəfər kefli adamın gördüyü qorxulu yuxudan ibarətlikmi?”

“Bu sınıq-salxaq ağılımla istəyirik ki, nəyinsə var olması üçün məntiq yürüdək. Axı nə ağıla əsaslanır ki? Yer üzündə qarın, şəhvət gözlərin önünə pərdə çəkib, lakin kimsə yuxarıdan baxsa, yerüzü bir nəfər dəlinin istəyinə əsasən yaradılmış əfsanə kimi görünəcəkdir”.

“Əgər bu başımdakı kasanı açıb kəlləmdəki dolaşmış yaş torpaq topalarını çıxarıb uzağa, itin qabağına ata bilsəydim, yaxşı olardı”.

“Mən bədənəndən sonra ayrıca həyata sahib olacaq müstəqil və mütləq ruhun varlığına inanmıram. Hər canlılığın və hər kəsin şəxsiyyətini təşkil edən mənəvi xüsusiyyətlər onun ruhudur. Məgər bizim fikir və təsəvvürlərimiz cismimizin təbiətdən maddələri alıb öləndən sonra geri qayıtdığı kimi təbiətlə bağlı deyildirmi? Nə üçün bizim təbiətdən ilham alaraq yaranmış fikirlərimiz və formalar yoxa çıxmalıdır? Bu fikirlər və formalar ölümdən sonra ayrılırlar, lakin yoxa çıxmırlar və sonralar ola bilsin ki, başqalarına fotoaparət şüşəsinin üzərindəki şəkil kimi təsir etsinlər. Bizim bədənimizin zərrələri də həmin yolla başqalarının bədənlərinə gedir, yoxsa ruh da ölümə məhkum olardı və yalnız fiziki gücü, qüvvəsi daha çox olanlar daha çox var olardı və sonra yavaş-yavaş ölərdilər”.

“Ruh elə qapıdır ki, valideynlərin adətləri, əxlaq və xəstəlikləri, xoşagəlməz xüsusiyyətlərini uşağa ötürür və bundan başqa da bir şeydə deyildir. Bu baxımdan əbədidir, əks halda ruh yeməyə möhtac şəxs kimidir, bədənin məhvindən sonra sağ qala bilmir və bədənin məhvi ilə o da yox olur”.

“Dünyada və göy üzündə hər şey dəyişkən, müvəqqəti və yoxluğa məhkum olmuşdur”.

“Dünyada yalnız rəngin, ətrin, nəğmənin, forma və dadın ləzzəti var. Yoxsa eşqdə çirkin bir insanın oxuduğu uzaq bir mahnı, ürəkəğridən və sehrli bir nəğmədir, onun ardınca getmək və ona öndən baxmaq lazım deyil, çünki xatirələri, əhvalı, səsi korlayır və yox edir”.

“Eşq nədir? Bütün alçaq insanlar üçün müvəqqəti bir yüngül fikirlilik, qayğısızlıq. Alçaq insanların eşqini sərxoşların təkrar elədiyi mənasız təsniflərdə, söyüşlərdə, kobud terminlərdə tapmaq lazımdır. “Eşşəyi palçığa batırmaq”, “Başına kül ələmək” və bu kimi digərlərində.”

“Məhv etmək və yaratmaq bir-birindən bir tük qədər uzaqlıqda olur”.

“Bəşərin son fəthi insanın həyatı ehtiyaclar qayğısından azadlığı, yəni insan nəslinin yer üzündən yox olması olacaqdır”.

Tamah

Bu vərəqləri oxuyub bitirdikdən sonra məlum oldu ki, iki həftədir ki, ümumiyyətlə dünyadan qopmuşam, hətta Rəhimi belə görməyə getməmişəm. İlk olaraq risk edib xəlvətə Bilqeyse məktub yazdım və şəxsən özüm Şahbacının xidmətinə gedib bir Quran şikayət, yalvarış, qarğış, qurban, and-amandan sonra xahiş elədim ki, necə olur olsun məktub Bilqeysin özünə çatsın və əgər mümkündürsə, mənə iki kəlmə cavab yazsın. Daha sonra min bir hiylə ilə canımı ondan qurtardım və Müsyonun vərəqlər boğçasını qoltuğuma vurub dəlixanaya yollandım.

Otağa daxil olan kimi gördüm ki, Hidayətəlixan otağın bir küncündə qarnı üstə uzanıb, öz yalın ayaqlarını yuxarı qaldırıb və bütün diqqəti ilə kitab oxumaqla məşğuldur. Səsim qulağına çatan kimi yerindən qalxıb məni gördüyü üçün sevindiğini göstərüb dedi ki, elə fikirləşdim ki, sən də artıq dəlillərlə ünsiyyətdən yorulmusan və ağıllarını kürəklə yığanların, düşüncələrini lupa ilə axtarmaq lazım olanların soracağına getmişən.

Dedim ki, mən bu müddət ərzində sənə mənə verdiyin qeydləri oxumaqla məşğul idim və mənən sənənin yanında idim. De görüm bu müddətdə sən nə eləmişən?

Dedi ki, düzü nə qədər istədim ki, bir az sənənin can dostun Rəhimə baş qoşub onun gülünün ətrindən faydalanım, amma heç nə əldə edə bilmədim. Görünür o da mənim kimi ağı havada dəlinin əlindən tənqə gəlib.

Rəhimə baxanda gördüm ki, aşiq insanlar, hind yoqları kimi otağın bir küncündə üzü divara oturub və otağın divarlarının üstünə karandaşla çəkdiyi rəqəmlərə və xəttlərə gözlərini dikib baxır.

Hiss olunur ki, halının əvvəlkindən daha yaxşı olmasına baxmayaraq, diqqəti, fikirləri əksinə, əvvəlkindən daha çox pərişan olmuşdur. Çoxsaylı rəqəmlər, ədədlər beyninin hüduv və sərhədlərini elə istila etmiş, giriş-çixışlarında elə yuva qurmuşdur ki, varlığının hər zərrəsində rəqəmlərdən və ədədlərdən başqa heç nəyə yer qalmamışdır. Nə qədər istədim ki, onu bir neçə dəqiqəlik də olsa, ucsuz-bucaqsız, təlatümlü fikirlər burulğanından çıxarım və heç olmasa anasından aldığı xəbərləri çatdırım, faydası olmadı. Buna görə də çox təsirlənmiş halda Müsyonun vərəqlər boğçasının götürdüm və onunla birlikdə bizim sövdələşdiyimiz yer olan qarağac ağacı tərəfə yollandıq.

Dedim ki, ey dost, yaltaqlıq kimi çıxmasın, amma onu deyim ki, sənənin bu bağlı boğcan qarma-qarışıq olsa da, həqiqətə qalsa, baş verənləri əks etdirən dəyərlə, sehrli kasa kimidir və iki həftə ərzində oradakı mövzuların mütaliəsindən çox böyük zövq aldım.

Dedi ki, dördəyahlıların torbalarını görmüşsənmi? Arpanı və yoncanı ki orada yeyirlər, həmişə yeməyin dibindəkilər torbanın künc-bucağında qalır. Bu boğça da həmin torbalardandır və bu bir-birinə qarışmış qeydlər lehimləri yeyilmiş beynin qalıqlarıdır. Heç vaxt təsəvvür etməzdim ki, kiminsə işinə yarayar və ümumiyyətlə sənənin onları oxumağın öhdəsindən necə gəldiyin çox təəccüblüdür.

Dedim ki, birtəhər oxudum və yeri gəlmişkən, onun icazəsi ilə yazıların bir hissəsini artıq öz kitabçama köçürmüşəm.

Dedi düşünmədən tərifləmək və təsəvvürü olmadan təsdiq etmək Kirin övladlarından miras qalmış adətlərindəndir, bunları kənara qoy və birbaşa de görüm bu qeydlərə nə kimi iradların var.

Dedim ki, qardaş, yaltaqlıq, xoş söz demə elə bir məqam üçün nəzərdə tutulub ki, hədiyyə, mükafat güdəsən və özün də təsdiq edərsən ki, sənənlə bağlı kiminsə belə hesablar etməsi yersiz və yanlışdır. Sənənin yazılarınla bağlı iki iradım var ki, bunlara irad demək olmaz, ürək arzularımdır.

Biri budur ki, bəzən yazıda cümləqurma və sözlərin uzlaşması baxımından demək olar ki, heç bir qrammatik qaydaya əməl etmirsən. Arzu edirəm ki, bu səhvi də düzəldəsən ki, hər şeyə burnunu soxan adamların ağzı bağlansın. İkincisi odur ki, yazı məsələsində çox laqeydsən, bu qeydlərin əksəriyyətini ətriyyət və yeyinti məhsullarının paket, kağız parçalarının üzərində

yazmısan, hətta onlardan bəziləri oyun vərəqlərinin haşiyələrində, vaqon biletlərinin arxasında yazılmışdır. Gəl bundan sonra heç olmasa mənim xətrimə bu qədər laqeyd olma və nə vaxt nə isə yazmaq istəsən, adam balası kimi normal bir kağız vərəqinin üzərində yaz.

İstehza ilə güldü və dedi ki, sən də ki belə. Sənin də bir ayağın belə ləngiyir. Ey normal adam, qrammatika o kəs üçün yaxşıdır ki, kitab, dərs məcburiyyəti ilə fars dilini öyrənməklə məşğul olsun. Vallah mən yarandığı gündən ilk zırıldamağı belə farsca olanlardanam və bizlər çənəmizi də çəkəndə haqqı istəyərək farsca “ləbbeykə”² deyəcəyik. Fars dillilər bizim sözumüzü eşidən kimi başa düşsünlər bəsd.

Məgər eşitməmişən biz bir nömrəli ariflərimizdən olan Şeyx Mahmud Şəbüstəri nə deyib:

Söz yaradıcılığı, söz, qrammatika.
Hamısı hərfin köynəyi kimidir.
O kəs ki, bütün ömrünü buna həsr eyləyib,
Nazənin ömrü boşa keçmişdir.
Sədəfi sındır, şahlara layiq mirvarini gör,
Dərini sök, cır at, gözəl beynini götür.

Ağıllı adamlar bu qrammatikanı yaradanda artıq min il idi ki, dil var idi və qrammatikasız inkişaf edirdi. Necə deyərlər dişdən qabaq damaq var idi və hətta bəzilərinin fikrincə aləmin yazılı əsərlərinin ən gözəl yazıya malik olanı - Quran nazil olanda hələ də ərəb dilinin qrammatikası yaradılmamışdı. Fikrincə Sədi və Hafiz nə vaxtsa nə isə yazmaq istəyəndə iki saat oturub qrammatika ilə məşğul olurdular? Məgər bilmirsən ki, hər qrammatika dilin müəyyən bir dövrü üçün yaradılmışdır və dil o mərhələdən keçib başqa bir mərhələyə gəlib çıxdıqda onun üçün dillə ayaqlaşsın deyə yeni qrammatika yazmaq lazım gəlir? Hər dəfə qrammatika sözü qulağıma dəyəndə yadıma dayəmin oğlu üçün tikdiyi uzun ətəkli pencəyi³ düşür. Bir neçə il sonra o, boy-buxunlu bir gənc olanda, dayəm yenə də həmin pencəyi ona geyindirmək istəyirdi və mən və qardaşlarım gülməkdən yerə yapışırdıq.

Dedim ki, dost, çox mənalı sözlər danışsən, lakin əvvəla indi ki söz cənab alidən və məndən gedir, Sədini və Hafizi söhbətə qatmağın son dərəcə nəzakətsizlikdir, çünki milçəklə simurq quşu barədə hekayəni yada salır. Məndən başqa kimsə burada olsaydı, şübhəsiz ki, etinasız bir gülüşlə sənə cavab verərdi. İkincisi isə onu dəqiq bil ki, Sədi və Hafizin qrammatika ilə işləri olmasaydı, bu məqama yüksəlməzdilər.

Dedi ki, qrammatika sanki nəfəs almaq kimidir, hər kəs üçün lazımdır, lakin eyni zamanda hər kəs özlüyündə onu bilir. Mənim fikrimcə dil daşıyıcısına qrammatika öyrətmək balığa üzməyi öyrətmək kimidir. Həm də bütün böyük qrammatikanı kamil bilmirdilər. Qəzzali sahibi olduğu yüksək zirvəyə baxmayaraq, bu sahədə axsayırdı və özü də bilirdi ki, bu sahədə elə də məharətli deyildir. İndi ki qaldı mənə, Qəzzali ilə yeganə oxşarlığımız odur ki, başa düşmüşəm ki, ağıl və idrakla heç kimin işi düzəlmir.

Dedim ki, bu süst və gülməli məntiqlə sözünü heç vaxt yeridə bilməyəcək. De görüm ikinci iradım barədə nə cavabın var, qəbul edirsən ki, laqeydsən? Ya yenə özünə bəraət qazandırmaq üçün böyük arifləri və həkimləri təqlid edib, öz ehtiyatsızlığını və tənbelliyini övliaların və haqq əhlinin sifət və xislətlərindən biri kimi təsvir edəcəksən?

Dedi ki, yerində qal, indi sənə cavab verəcəyəm.

Bunu dedi və bağı boğçasını götürüb sürətlə yola düşdü və bir neçə dəqiqə sonra qayıdıb dedi ki, dur gəl cavabımı götür.

Arxasınca getdim. Məni birbaşa mətbəxə gətirdi və əli ilə sobanı göstərdi.

Gördüm ki, boğcanı elə olduğu kimi böyük sobanın içərisinə atıb, boğcanın ətrafını alovun dilləri bürüyüb, çırtacırt yanmaqdadır. Heyrətdən ah çəkdim. İstədim birtəhər əl-qol atıb onlardan bacardığım qədərini xilas edim, lakin əlim yandı və bir az torpaqdan və yarı yanmış kağızlardan başqa heç nə əlimə keçmədi.

Son dərəcə hirsli və əsəbi tonda dedim ki, həqiqətən də əsl zəncirlənməli dəlisən.

¹sizin itaətinizdəyəm

²sürtük

Çiyinlərini etinasızlıq əlaməti olaraq yuxarı çəkdi və irişərək dedi: “Necə məsləhətdir. Ağıl dişim təzə-təzə çıxır”.

Ədəbiyyat

Dehbaşi, Ə. (2010). Dəlilik səhrası. *Məhəmmədəli Camalzadənin seçilmiş əsərləri*. Baku.